

VALYUTA KURSLARI O'ZGARISHINING SABABI, OMILLARI VA KORXONALAR MOLIVAVIY HOLATIGA TA'SIRI

*Ilmiy rahbar: **Abdullayev Abdurauf***

Andijon davlat texnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va menejment” kafedrası professori

No‘monov Dilmurodjon Elmurodjon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti

Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada valyuta kurslari o‘zgarishining asosiy sabablari va omillari, shu jumladan makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, xalqaro savdo dinamikasi, geosiyosiy omillar va bozor kutilmalari tahlil qilinadi. Valyuta kurslari tebranishining korxonalarining moliyaviy holatiga, xususan, eksport-import operatsiyalari, qarz yuklamasi va foyda marjasiga ta’siri o‘rganiladi. Valyuta xavf-xatarlarini boshqarish strategiyalari, moliyaviy rejalashtirishni optimallashtirish va xedjlash usullari kabi amaliy yondashuvlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: valyuta kurslari, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, xalqaro savdo dinamikasi, geosiyosiy omillar, bozor kutilmalari, eksport-import operatsiyalari.

Kirish. Valyuta kurslari o‘zgarishi iqtisodiy tizimning muhim jihatlaridan biri bo‘lib, u ko‘plab omillarga bog‘liq. Ushbu o‘zgarishlar, asosan, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, xalqaro savdo dinamikasi, geosiyosiy omillar va bozor kutilmalari kabi faktorlar ta’sirida yuzaga keladi.

Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar valyuta kurslariga bevosita ta’sir qiladi. Misol uchun, mamlakatning iqtisodiy o‘sishi, inflyatsiya darajasi, ish bilan ta’minlash ko‘rsatkichlari va davlat qarzi kabi omillar valyuta kurslarini shakllantiradi. Agar bir mamlakatda iqtisodiy o‘sinh yuqori bo‘lsa va inflyatsiya past bo‘lsa, bu valyutaning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, agar inflyatsiya yuqori bo‘lsa va iqtisodiy o‘sinh sekinlashsa, valyuta kursi pasayishi ehtimoli ortadi. Bunday holatlarda investorlar boshqa mamlakatlarga sarmoya kiritishni afzal ko‘rishi mumkin, bu esa valyuta kursining pasayishiga sabab bo‘ladi.

Xalqaro savdo dinamikasi ham valyuta kurslariga ta’sir ko‘rsatadi. Mamlakatning eksport va import balansi valyuta talabini belgilaydi [1]. Agar mamlakat ko‘p miqdorda eksport qilsa va import kam bo‘lsa, valyuta talabining oshishi natijasida uning qiymati ko‘tarilishi mumkin. Boshqa tomondan, agar import eksportdan ko‘proq bo‘lsa, valyuta taklifi oshadi va bu uning qiymatini pasaytiradi. Xalqaro savdo shartnomalari va tariflar ham bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, yangi savdo shartnomalari yoki tariflarni o‘zgartirish valyuta kurslariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Geosiyosiy omillar ham valyuta kurslarini shakllantiruvchi muhim faktor hisoblanadi. Mamlakat ichidagi siyosiy barqarorlik, xalqaro munosabatlar va geosiyosiy vaziyatlar investorlarning ishonchini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Agar bir mamlakatda siyosiy beqarorlik yoki urush holati yuzaga kelsa, investorlar o'z sarmoyalarini xavfsizroq mamlakatlarga ko'chirishga harakat qilishadi. Bu holatda, mamlakatning valyutasi pasayadi. Aksincha, siyosiy barqarorlik va tinchlik sharoitlari investitsiyalarni jalb qiladi va valyutaning kuchayishiga olib keladi.

Bozor kutilmalari ham valyuta kurslariga ta'sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. Investorlar va treyderlar kelajakdagi iqtisodiy vaziyatni qanday baholashlariga qarab valyuta sotib olish yoki sotish qarorlarini qabul qiladilar. Agar investorlar bir mamlakatning iqtisodiy o'sishini kutayotgan bo'lsa, ular ushbu mamlakatning valyutasini sotib olishga intilishadi, bu esa uning qiymatini oshiradi. Boshqa tomondan, agar ular iqtisodiy salbiy o'zgarishlarni kutayotgan bo'lsa, valyutani sotishga harakat qilishlari mumkin, bu esa uning qiymatini pasaytiradi. Shuningdek, markaziy banklarning monetar siyosati ham valyuta kurslariga ta'sir qiladi. Markaziy banklar foiz stavkalarini oshirish yoki pasaytirish orqali iqtisodiyotni boshqarishga harakat qiladilar. Foiz stavkalari oshganda, investorlar yuqori daromad olish maqsadida ushbu mamlakatning valyutasini sotib olishga intilishadi, bu esa uning qiymatini oshiradi [2]. Aksincha, foiz stavkalari pasayganda valyuta qiymati kamayishi mumkin.

Valyuta kurslarining tebranishi korxonalar faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, xususan, eksport-import operatsiyalari, qarz yuklamasi va foyda marjasiga. Ushbu omillarni chuqurroq tahlil qilish, korxonalar uchun valyuta kurslarining o'zgarishi qanday muhim natijalarga olib kelishi haqida yaxshiroq tushuncha beradi.

Birinchidan, eksport-import operatsiyalari nuqtai nazaridan, valyuta kurslarining o'zgarishi korxonalar uchun katta ahamiyatga ega. Agar mamlakat valyutasi kuchayib ketsa, bu eksportchilar uchun qiyinchilik tug'diradi. Masalan, eksport qiluvchi korxona o'z mahsulotlarini chet elga sotganda, agar uning valyutasi boshqa mamlakat valyutasiga nisbatan kuchayib ketsa, bu mahsulotlarning narxi oshadi va raqobatbardoshligi pasayadi [3]. Natijada, xaridorlar boshqa davlatlardan arzonroq mahsulotlarni afzal ko'rishi mumkin. Bunday vaziyatda eksportchilar o'z narxlarini pasaytirishga majbur bo'lishi yoki xarajatlarni kamaytirishga harakat qilishlari kerak. Aksincha, agar mamlakat valyutasi pasaysa, bu eksportchilar uchun foydali bo'lishi mumkin. Ularning mahsulotlari boshqa mamlakatlarda arzonroq bo'lib qoladi, bu esa eksportni oshirishi mumkin. Biroq import qiluvchi korxonalar uchun valyuta kursining pasayishi qiyinchilik tug'diradi. Import xarajatlari oshadi va bu korxonalar o'z mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun zarur materiallarni qimmatroqqa sotib olishlariga olib keladi. Shunday qilib, valyuta kurslarining tebranishi korxonalar faoliyatida muhim rol o'ynaydi.

Ikkinchidan, qarz yuklamasi nuqtai nazaridan ham valyuta kurslarining o'zgarishi ahamiyatlidir. Agar korxona xorijiy valyutada qarz olgan bo'lsa, valyuta kursining

o'zgarishi ushbu qarzni haqiqiy qiymatini o'zgartirishi mumkin. Masalan, agar korxona dollar yoki evroda qarz olsa va mamlakat valyutasi pasaysa, u holda qarzni qaytarish xarajatlari oshadi. Bu holat moliyaviy bosimni kuchaytiradi va korxonaning moliyaviy barqarorligiga tahdid solishi mumkin. Bunday vaziyatda korxonalar o'z moliyaviy rejalarini qayta ko'rib chiqishga majbur bo'lishadi.

Uchinchidan, foyda marjasi ham valyuta kurslarining tebranishidan ta'sirlanadi. Foyda marjasi - bu mahsulotning sotish narxi va ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasidagi farqdir. Agar valyuta kursi pasayib ketsa va import xarajatlari oshsa, bu korxonaning foyda marjasini kamaytirishi mumkin [4]. Ayniqsa, raqobatbardosh bozor sharoitida korxonalar o'z narxlarini oshirishga qiynalishlari mumkin. Bunday vaziyatda korxonalar xarajatlarni kamaytirish yoki samaradorlikni oshirish yo'lini tanlashlari kerak.

Valyuta kurslarining tebranishi shuningdek, investorlarning ishonchiga ham ta'sir qiladi. Agar bir mamlakatning valyutasi beqaror bo'lsa, investorlar ushbu mamlakatdagi sarmoyalardan qochishlari mumkin. Bu esa korxonalarning kapitalga kirishini qiyinlashtiradi va ularning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Investorlar va banklar valyuta riskini hisobga olib, qarz berishda ehtiyotkorlik bilan yondashadilar.

Valyuta xavf-xatarlarini boshqarish korxonalar uchun muhim vazifa hisoblanadi, chunki valyuta kurslarining o'zgarishi moliyaviy natijalarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday xavflarni boshqarish strategiyalari, moliyaviy rejalashtirishni optimallashtirish va xedjlash usullari orqali amalga oshirilishi mumkin. Valyuta xavf-xatarlarini boshqarish strategiyalarini ishlab chiqishda korxonalar o'z faoliyatining xususiyatlarini, valyuta kurslarining o'zgarishiga nisbatan sezgirligini va moliyaviy holatini hisobga olishi zarur. Bunday strategiyalar qatoriga valyuta diversifikatsiyasi kiradi. Bu usulda korxonalar o'z daromadlarini bir nechta valyutalarda olishga harakat qilishadi. Masalan, agar korxona bir vaqtning o'zida bir nechta chet el bozorlariga chiqsa, u holda valyuta kurslarining o'zgarishi uning umumiy daromadiga kamroq ta'sir qiladi. Bunday diversifikatsiya korxonaga risklarni tarqatishga yordam beradi.

Korxonalar o'z moliyaviy rejalarini tayyorlashda valyuta kurslarining o'zgarishini hisobga olishi kerak [5]. Bu jarayonda, kelajakdagi daromadlar va xarajatlarni rejalashtirishda ehtimoliy valyuta kursi o'zgarishlarini inobatga olish zarur. Masalan, agar korxona kelajakda import xarajatlarini oshirishni kutayotgan bo'lsa, u holda ushbu xarajatlarni qoplash uchun narxlarni oshirish yoki xarajatlarni kamaytirish choralarini ko'rish kerak.

Xedjlash - bu risklarni kamaytirish maqsadida moliyaviy instrumentlardan foydalanish jarayonidir. Korxonalar valyuta kurslaridagi o'zgarishlardan himoyalaniş uchun turli xil xedjlash instrumentlaridan foydalanishlari mumkin, masalan, forvard shartnomalari, opsionlar va swaps. Forvard shartnomalari orqali korxonalar kelajakdagi valyuta kursini oldindan belgilab olishlari mumkin, bu esa xarajatlarni rejalashtirishda aniqroq bo'lish imkonini beradi. Opsionlar esa korxonalarga ma'lum bir kursda valyutani

sotib olish yoki sotish huquqini beradi, bu esa risklarni kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, korxonalar valyuta risklarini boshqarishda moliyaviy maslahat xizmatlaridan foydalanishlari mumkin. Moliyaviy maslahatchilar yoki banklar bilan hamkorlik qilib, korxonalar o'zlariga mos keladigan xedjlash strategiyalarini ishlab chiqishlari mumkin. Ular valyuta kurslari bo'yicha tahlil va prognozlar asosida qarorlar qabul qilishda yordam berishi mumkin. Shuningdek, korxonalar o'z ichki jarayonlarini optimallashtirish orqali ham valyuta xavf-xatarlarini kamaytirishi mumkin. Masalan, ishlab chiqarish va ta'minot zanjirlarini qayta ko'rib chiqish orqali xarajatlarni qisqartirish va samaradorlikni oshirish mumkin. Bunday yondashuvlar nafaqat valyuta risklarini kamaytiradi, balki korxonaning umumiy raqobatbardoshligini ham oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, valyuta kurslarining o'zgarishi iqtisodiy tizimda muhim ahamiyatga ega bo'lib, u nafaqat global moliya bozorlarida, balki mahalliy iqtisodiyotda ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu o'zgarishlarning asosiy sabablari ichki va tashqi iqtisodiy omillar bilan bog'liq bo'lib, ularga inflyatsiya darajasi, iqtisodiy o'sish, siyosiy barqarorlik va markaziy banklarning monetar siyosati kiradi. Korxonalar uchun valyuta kurslaridagi o'zgarishlar moliyaviy holatiga bevosita ta'sir qiladi. Ular narxlar, xarajatlar va foyda ko'rsatkichlariga ta'sir etishi mumkin, bu esa korxonalarning raqobatbardoshligini va umumiy moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Valyuta risklari bilan samarali kurashish uchun korxonalar hedging strategiyalarini qo'llash, bozorni muntazam ravishda kuzatish va moliyaviy rejalashtirish jarayonida valyuta kurslarini hisobga olishlari lozim. Shu sababli, valyuta kurslarining o'zgarishini tushunish va unga mos ravishda strategiyalar ishlab chiqish korxonalar uchun zarurdir. Bu nafaqat ularning moliyaviy holatini mustahkamlashga, balki uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlashga ham yordam beradi. Natijada, valyuta kurslarining o'zgarishi bilan bog'liq xavflarni boshqarish orqali korxonalar o'z faoliyatini yanada samarali va barqaror olib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullajonov, Davronjon. "VALYUTA KURSLARINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI." University Research Base (2024): 280-283.
2. Po'latova, Maftuna. "VALYUTA BOZORINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI." Modern Science and Research 4.2 (2025): 858-870.
3. Akromova, Dildora. "XALQARO VALYUTA MUNOSABATLARINI TARTIBGA SOLISH TIZIMI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH." Инновационные исследования в современном мире: теория и практика 4.17 (2025): 111-113.
4. Sarvarbek, Rustamboyev. "XALQARO VALYUTA TIZIMLARI VA ULARNING O'ZGARISHI." ACTIVIST SCIENCE 1.1 (2025).
5. Xudoyberganov, Javohir. "Xalqaro valyuta tizimini shakllanishi va rivojlanishi." Journal of science-innovative research in Uzbekistan 3.3 (2025): 242-251.